

Станкевіч А.А.

доктар філалагічных навук

прафесар кафедры беларускай мовы

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны

Рэспубліка Беларусь

МОЎНЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ ЭМАТЫЎНАСЦІ Ў БЕЛАРУСКІМ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫМ ДЫСКУРСЕ

У прыказках і прымаўках у лаканічнай і выразнай форме народ змог выразіць ёмісты і глыбокі змест, абагульніць багаты жыццёвы вопыт і даць ацэнку ўсіх сфер дзейнасці чалавека. У народных афарыстычных выразах у яскравай форме падагульняюцца назіранні над з'явамі прыроды, рэгламентуюцца належныя этычна-маральныя прынцыпы паводзін людзей у грамадстве, прапануецца своеасаблівы «кодэкс» сямейнага жыцця, асуджаюцца заганныя рысы характару чалавека, высмейваюцца розныя недахопы. Як слушна зазначыў У. Калеснік, «прыказка закранае слухача, здзіўляе яго незвычайнай змястоўнасцю, згущчанасцю думкі пры сцісласці слоў, трапнасцю выяўлення сутнаскага ў прадмеце, лагічнай сувязі ў адносінах, чагосьці таёмнага ў пачуццях. Нацыянальная прыказка – скарбонка духоўнай сілы народа, яго здольнасці арыентавацца ў складаным, супярэчлівым і многа дзе неспазнаным свеце» [1, с. 10].

Паколькі ў правербіальных выразах даволі часта даецца ацэнка пэўных з'яў, дзеянняў, паводзін і характарыстык, важную ролю ў іх семантыцы адыгрывае катэгорыя эматыўнасці. У сучасным мовазнаўстве прынята размяжоўваць паняцці эмацыянальнасці і эматыўнасці [2; 3; 4]. Эмацыянальнасць, як адзначаюць даследчыкі, звязана з псіхалагічнай характарыстыкай суб'екта, станам яго эмацыянальнай сферы, а эматыўнасць з'яўляецца ўласцівасцю моўных сродкаў, выкарыстоўваемых для выражэння эмоцый у маўленні, здольных аказаць эмацыянальны эффект на слухача або чытача [3]. Найбольш грунтоўна асноўныя палажэнні тэорыі эматыўнасці былі выкладзены В.І. Шахоўскім у яго працах [2; 5].

Паколькі эмацыянальныя адносіны заўсёды звязаны з ацэнкай, характарам разумення чалавекам аб'ектыўнай рэчаіснасці, эматыўнасць як кампанент сэнсавай структуры слова адлюстроўвае суб'ектыўныя погляды гаворачых. Як адзначае В.І. Шахоўскі, эматыўнасць – «гэта іманентна ўласцівая мове здольнасць выражаць сістэмай сваіх сродкаў эмацыянальнасць як факт псіхікі, адлюстраванія ў семантыцы моўных адзінак сацыяльныя і індывідуальныя эмоцыі» [2, с. 24]. У семантычнай структуры эматываў В.І. Шахоўскі выдзеліў

эматыўныя семы – эмасемы, якія і абумоўліваюць рэпрэзентацыю эмоцый чалавека ў маўленчай плыні [2].

Паняцце эматыўнасці разглядалася ў беларускім мовазнаўстве як тэкставая катэгорыя літаратурна-мастацкага і публіцыстычнага дыскурсу [6; 7], а таксама апісвалася на матэрыяле народна-песеннай каляндарна-абрадавай, сямейна-абрадавай і пазаабрадавай творчасці [8; 9; 10].

Мэтай нашага даследавання з'яўляецца апісанне моўных сродкаў стварэння эматыўнасці ў беларускіх прыказках і прымаўках. Асноўнымі сродкамі выражэння эматыўнасці ў беларускіх парэміях з'яўляюцца лексічныя адзінкі і словаўтваральныя элементы.

Лексіка-семантычнае поле эматыўнасці ў парэміялагічным фондзе прадстаўлена як намінатыўнымі адзінкамі з пазітыўнай эматыўнай афарбоўкай, якія выражаюць станоўчыя адносіны да выказваемага (меліяратыўная лексіка), так і словамі з адмоўнай канатацыяй (пеяратыўныя назвы). Калі сема эматыўнасці з'яўляецца галоўнай, ядзернай у семантычнай структуры слова, эматыўнасць намінатыўнай адзінкі выражаецца імпліцытна, унутраным зместам слова, яго ўзуальным значэннем і становіцца інгерэнтнай.

Меліяратыўная лексіка ў прыказках і прымаўках адлюстроўвае такія станоўчыя эмоцыі, як любоў, павага, пашана, сімпатыя, пяшчота, замілаванне. Эматыўная лексіка са станоўчым значэннем можа таксама перадаваць пазітыўную ацэнку, адабрэнне пэўных якасцей, паводзін асоб або іх стану: *Без сонейка свету не быць, без мілага нельга жыць* [ПП-2, 7]; *Многа хороших, да мілага нет* [ПП-2, 7]; *Што целу любя, то души груба* [ПП-2, 13]; *Дзе шчырая праца – там густа, а дзе лянота – там пуста* [ПП-2, 513]; *Добрая жонка цяплей за валёнкі* [ПП-2, 66]; *Родная зямелька – як зморанаму пасцелька* [Янк., с. 59]; *Свая хатка – як родная матка* [Янк., с. 59]; *Зверху міла, а ў сярэдзіне гніла* [Янк., с. 120]; *Добрае слаўцо лепш, чым піўцо* [Янк., с. 153].

Лексіка з адмоўнай канатацыяй перадае пачуццё асуджэння негатыўных паводзін асоб, заганных рыс іх характару, дрэнных адносін у сям'і: *Хата чужая – як свякруха ліхая* [Янк., с. 40]; *З разумным пагавары – розуму набярэшся, а з дурнем – і апошні страціш* [Янк.: 147]; *Благой благаце не ўнаровіш і на куце* [Янк., с. 288]; *З ліхім чалавекам і гадзіна векам* [Янк., с. 290]; *Скнарыца і за трэску пасварыцца* [Янк., с. 295]; *Баламутка на ўсякія штукі хутка* [Янк., с. 320].

У некаторых выпадках словы ў прыказках і прымаўках набываюць эматыўнае значэнне толькі ў пэўным кантэксце. Такая эматыўная афарбоўка з'яўляецца аказіянальнай, адгерэнтнай, калі стылістычна нейтральнае слова атрымлівае ў выказванні пераноснае значэнне і яго семантыка становіцца кантэкстуальна-функцыянальнай. Даволі часта адгерэнтная эматыўная

афарбоўка набывае выразнае пярэматыўнае, зніжанае адценне: *Дабро пушыць, а ліха сушыць* [ПП-2, 429]; *Узяў пілку на сваю шыўку* [ПП-2, 72]; гумарыстычнае гучанне: *Жызь – маліна, а раскусіш – журавіна* [ПП-2, 408]; іранічны падтэкст: *Паправіўся, як скурат на агні* [Янк., с. 312]; *Такі здатны, як вол да карэты* [Янк., с. 283].

У семантычнай структуры асобных слоў сема эматыўнасці можа быць дыферэнцыяльнай, відавой. У такім выпадку назіраецца экспліцытнае выражэнне суб'ектыўна-ацэнчнага значэння праз знешнія, фармальныя паказчыкі, як правіла, суфіксы. Такі спосаб стварэння эматыўнай афарбоўкі надзвычай пашыраны ў прыказках і прымаўках.

Суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі могуць выражаць станоўчую ацэнку прадметаў, з'яў, асоб, іх якасцей і ўласцівасцей (замілаванне, пяшчоту, ласкальнасць, спагаду, спачуванне) або адмоўныя адносіны (знявагу, пагарду, насмешку, іронію і інш.) з рознымі экспрэсіўнымі адценнямі. Яны з'яўляюцца спецыялізаваным сродкам для стварэння экспрэсіўнага эфекту, актыўнай формай выражэння інгерэнтнай эматыўнасці.

Найчасцей у парэміях выкарыстоўваюцца тэматычна разнастайныя субстантыўныя і ад'ектыўныя формы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, у складзе якіх ласкальна называюцца асобы – члены сям'і: *Без гаспадынькі хата, што дзень без сонца* [ПП-2, 68]; *Мой хвор мужычок, да красён, як бурачок; а я здарова, да жоўта, як маркова* [ПП-2, 71]; *Бог даў жонку, як мурашачку* [Янк., с. 114]; *Удаўся сыночак у бацьку – волас у волас, голас у голас* [Янк., с. 134]; *Дзеткі маленькія, а вочкі, як боб* [ПП-2, 114]; *Першае дзіцятка – панятка* [Янк., с. 130];

з'явы прыроднага, расліннага і жывёльнага свету: *Свяціла б сонейка, а месячык не сагрэе* [ПП-2, 468]; *Дождж вымачыць, а сонейка высушыць* (Янк.: 81); *Па кропельцы – рэчка, па травінцы – копка, а па копы – стог* [Янк., с. 92]; *Конік маленькі, але даражэнькі* [Янк., с. 176];

адцягненныя з'явы: *Што гадзінка, то новая прычынка* [Янк., с. 298]; *Серадзінка, як аўчынка: і летам, і зімой добра* [ПП-2, 484]; *Што сяльцо, то і нараўцо* [Янк., с. 259];

канкрэтныя прадметы: *Ані дзын, ані за вяровачку* [Янк., с. 299]; *Серадзінка, як аўчынка: і летам, і зімой добра* [ПП-2, 484].

Значна радзей выкарыстоўваюцца эматыўныя назвы з адмоўнай ацэнкай – пагардай, знявагай, сарказмам: *Паны як паны, ды панянаты, як сабачанаты* [Янк., с. 45]; *Ёсць людзі і людзішчы* [Янк., с. 331].

У асобных выпадках у адным парэміім кантэксце сумяшчаюцца формы суб'ектыўнай ацэнкі пазітыўныя і негатыўныя, што стварае своеасаблівы кантраст і павышае экспрэсіўнасць выкладу: *Першая жоначка, як*

на небе *зорачка*, а другая *жоначка*, як у садзе *пчолачка*, а трэцяя *жанішча*, як у лесе *савішча* [Янк., с. 130].

Формы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі ў правербіяльных выразах нясуць дадатковую стылістычную нагрузку. У іх нярэдка прысутнічае алюзіяны падтэкст, намёк, схаваная ўсмешка: *Галоўка*, як у *дзіцяці*, што не ведае ні бацькі, ні маці [Янк., с. 275] 'пра інфантальнага чалавека'; *На языку мядок*, а на сэрцы *лядок* [Янк., с. 178] 'не супадаюць словы і адносіны'; *Не пытайся, ці галоўка гладка*, а *пытайся, ці падмеценая хатка* [Янк., с. 91] 'не шукай прыгожую, а шукай працалюбіваю'; *Шчасце на дне мора рыбкаю плавае* (Янк., с. 242) 'нялёгка дасягнуць поспеху'; *Броўкі*, як *сярпчкі*, а *ніўка няжсатая стаіць* (ПП-2: 270) 'прыгожая, але лянівая'; *Ты работачка*, не бойся, я цябе чапаць не буду [Янк., с. 269] 'пра гультаяватага чалавека'.

Такім чынам, эматыўнасць як форма выражэння эмацыянальнага стану чалавека ў маўленні ўключае розныя моўныя адзінкі. Як паказвае аналіз фактычнага матэрыялу, у прыказках і прымавак актыўна выкарыстоўваюцца лексічныя і словаўтваральныя сродкі стварэння эматыўнасці як тэкставай катэгорыі парэмійнага дыскурсу. Сукупнасць розных маўленчых спосабаў стварэння эматыўнай канатацыі як важнейшага сродку экспрэсівізацыі парэміі ўтварае своеасаблівае функцыянальна-семантычнае поле ацэначнасці, прастора якога складаецца з іерархічна залежных рознаўзроўневых адзінак моўнай сістэмы.

Літаратура

1. Калеснік У. Руплівец у матачніках роднага слова // Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах. Кн. 2. Рэд. А.С. Фядосік. Мінск : Навука і тэхніка, 1976. С. 3–14.
2. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. 3-е изд. М. : ЛИБРОКОМ, 2009. 208 с.
3. Пиотровская Л.А. Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования. СПб. : СПбГУ, 1994. 147 с.
4. Носік А.А. Эматыўная і эмацыянальная лексіка: да праблемы тэрміналагічнага размежавання // Этнокультурный и социолінгвістычны аспекти теорыі і практыкі преподавання языков. Минск : БНТУ, 2015. С. 377–387.
5. Шаховский В.И. Эмоции – мотивационная основа человеческого сознания // Статьи электронной библиотеки ВГПУ. URL : <http://www.vspu.ru/index.php?path=books&info=bibindx&indx=bibindx> (дата доступа: 20.03.2019).
6. Доўгаль А.В. Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове: аўтарэферат дыс. ... канд. філ. навук: 10.02.01. Мінск, 2006. 19 с.

7. Доўгаль А. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове. Мінск : Тэхналогія, 2008. 176 с.

8. Станкевіч А.А. Моўныя сродкі стварэння суб'ектыўна-ацэначнай канатацыі ў каляндарна-абрадавых песнях Гомельшчыны // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 23 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А.І. Лакотка. Мінск : Права і эканоміка, 2017. С. 265–270.

9. Станкевіч А.А., Хазанова К.Л., Воінава А.М. Моўны механізм стварэння эмацыянальна-ацэначнай канатацыі ў вясельных песнях Гомельшчыны // Абрадавая лексіка ў гаворках Гомельшчыны: этналінгвістычны аналіз. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. С. 91–98.

10. Станкевіч А.А. Моўныя сродкі стварэння эмацыяналізацыі пазаабрадавага народна-песеннага дыскурсу // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 25 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А.І. Лакотка. Мінск : Права і эканоміка, 2018. С. 209–214.

Умоўныя скарачэнні

ПП-2 – Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах. Кн. 2. / Рэд. А.С. Фядосік. Мінск : Навука і тэхніка, 1976. 616 с.

Янк. – Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склаў Ф. Янкоўскі. 3-е выд., дапрац., дап. Мінск : Навука і тэхніка, 1992. 491 с.

Струць М.М.

студентка I курсу

Мажара Н.С.

асистент кафедры української і зарубіжної літератури

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

**ДУАЛІЗМ ПОСТАТІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ:
ПИСЬМЕННИК ЧИ ХУДОЖНИК?**

Геніальний поет, талановитий художник, один із фундаторів першої в українській історії політичної організації з виразною визвольною та самостійницькою програмою, а ще непересічний історик, глибокий знавець української етнографії, духовний натхненник першого соборницького українського часопису «Основа» – усе це Тарас Шевченко.

Він, безумовно, належить до тієї когорти митців, імена яких овіяні